

رسالة محمد

دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی

دانشکده علوم انسانی

گروه حقوق

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

حفظ محیط زیست از منظر اسلام و حقوق بین الملل

استاد راهنما:

دکتر علیرضا آرش پور

استاد مشاور:

سرکار خانم دکتر حاجیان

دانشجو:

عظیمه مرادی

اسفندماه ۹۵

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی

دانشکده حقوق و الهیات
گروه فقه و حقوق

تأییدیه‌ی اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه‌ی دفاع از پایان‌نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه‌ی نهایی پایان‌نامه‌ی آقای (خانم) **عظیمه مرادی** را تحت عنوان **حفظ محیط زیست از منظر اسلام و حقوق بین الملل** در رشته **فقه و مبانی حقوق اسلامی** از نظر فرم و محتوا بررسی نموده و پذیرش آن را با درجه برای تکمیل درجه‌ی کارشناسی ارشد پیشنهاد می‌کنند.

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما	دکتر علیرضا آرش پور		
۲- استاد مشاور	خانم دکتر زهره حاجیان		
۳- استاد داور	دکتر امیر مقامی		
۴- استاد داور	حجه الاسلام مصطفی نجاری		
۵- مدیر گروه	دکتر امیر مقامی		

تقدیم

به ساحت مقدس حضرت زهرا (س)

,

شهادی مدافع حرم (س)، خوزستان

,

پدر و مادر عزیزم و آرزوی سلامت

سپاسگزاری

از دکتر علیرضا آرش پور که با صبری بی پایان به حق شایسته‌ی جایگاهشان در مقام استادی فرهیختگان این مرز و

بوم هستند و من نیز از راهنمایی‌های ارزشمندشان در این اثر بهره برده‌ام.

و سرکار خانم حاجیان که با مهربانی بی‌ماندشان در خاطره‌دانش آموختگانشان خاطره‌ای ماندگار هستند.

چکیده

در جهان امروز مسئله آلودگی محیط زیست یکی از مهمترین مشکلات تمدن انسانی است زیرا آلودگی محیط زیست بر نظم و بقای طبیعت اثر می‌گذارد و پیامدهای زیانباری برای زندگی بشر، حیوان و گیاه دارد. در این میان نقش انسان در آلودگی محیط زیست بسیار چشمگیر است. به نوعی پیوند ناگسستنی میان انسان و طبیعت وجود دارد. بنابراین محیط زیست و چالش‌های پیرامون آن یکی از موضوعات مهم در حوزه روابط بین‌الملل بوده و مقررات حاکم بر محیط زیست و همچنین حمایت و حفاظت از آن به ویژه بعد از دهه ۱۹۷۰ بخش عمده‌ای از فعالیت سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای را به خود اختصاص داده است. کشورها و سازمان‌های بین‌المللی با استمداد از نظریات کارشناسان محیط زیست در پی یافتن راهکارهایی برای مبارزه با آلودگی و حمایت از محیط زیست برآمدند. در همین راستا کنفرانس‌های بسیار زیادی در سطوح مختلف برای بررسی مسائل مربوط به محیط زیست برگزار شد که منجر به انعقاد کنوانسیون‌های متعدد گردیده است. مسئله محیط زیست در ادیان مختلف از جمله دین مبین اسلام نیز از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. به گونه‌ای که از نظر اسلام منابع طبیعی و سایر مواهب خداوند برای استفاده همگان آفریده شده است و محیط زیست مورد احترام شریعت قرار دارد و با تقویت مبانی دینی فردی و نهادهای اجتماعی مانند امر به معروف و نیه از منکر محیط زیست حفظ خواهد شد که همگی بیانگر اهمیت فوق‌العاده موضوع حمایت از محیط زیست است. لازم به توضیح است که این پژوهش بر مبنای توصیفی و تحلیلی و کتابخانه‌ای است و با هدف ارتقاء سطح دانش و آگاهی عمومی نسبت به آثار زیانبار تخریب محیط زیست بر روی زندگی انسان است.

کلید واژه: محیط زیست، حقوق بین‌الملل، حمایت، اسلام

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
	فصل اول: حفظ محیط زیست از منظر اسلام
۸	بخش اول: محیط زیست در منابع و قواعد فقهی
۸	گفتار اول: قرآن و سنت
۱۰	۱- زمین در قرآن و روایات
۱۰	۲) گیاهان در قرآن و روایات
۱۱	۳) حیوانات در قرآن و روایات
۱۲	گفتار دوم
۱۲	عقل و سیره عقلا
۱۲	۱- عقل
۱۳	۲- سیره عقلاء (اجماع)
۱۳	گفتار سوم
۱۳	حفظ و حمایت از محیط زیست در قواعد فقهی
۱۳	۱- قاعده اتلاف
۱۸	۲- قاعده تسبیب
۱۹	۳- قاعده تعدی و تفریط
۱۹	۴- قاعده لا ضرر
۲۲	۵- احترام اموال و ممنوعیت ظلم
۲۴	گفتار چهارم
۲۴	حفظ و حمایت از محیط زیست در احکام فقهی
۲۴	۱) مفهوم انفال و تأثیر آن و حمایت و حفاظت از محیط زیست
۲۵	۲) مشترکات عمومی و تأثیر آن بر حفظ و حمایت از محیط زیست
۲۵	بخش دوم
۲۵	تعهد و تکالیف حکومت اسلامی در قبال حفظ و حمایت محیط زیست
۲۶	گفتار اول

وظایف حکومت اسلامی در قبال حفظ و حمایت از محیط زیست.....	۲۶
۱) تدوین قوانین زیست محیطی بر پایه اصول و مقررات الهی.....	۲۶
تضمین اجرای قوانین زیستمحیطی در حکومت اسلامی.....	۲۷
گفتار دوم.....	۲۸
تعهدات و پیمانهای اسلامی در قبال حفظ و حمایت از محیط زیست.....	۲۸
۱- قاعده اوفو بالعقود.....	۲۸
۲) قاعده اصله اللزوم.....	۲۹
گفتار سوم: بهره‌وری انسان از محیط زیست.....	۲۹
۱- ویژگی معنا بخشی و کمک به تحقق توحید.....	۳۱

فصل دوم: حفظ محیط زیست در حقوق بین الملل

بخش اول: اصول و منابع حقوقی و اصول کلی حاکم بر محیط زیست.....	۳۶
گفتار اول- اصول کلی زیست محیطی حقوق بین الملل.....	۳۷
۱- اصول حاکمیت بر منابع طبیعی و محدودیت های دولت ها.....	۳۷
الف- استفاده غیر زیان بار از سرزمین در اسناد بین المللی.....	۴۰
ب- استفاده غیر زیانبار از سرزمین در مراجع بین الملل آرای داوری.....	۴۲
ج- استفاده غیر زیان از سرزمین در بین الملل.....	۴۳
۲- اصل تعهد به همکاری بین المللی.....	۴۹
۳- اصل حفاظت از محیط زیست.....	۵۲
۴- اصل جلوگیری از آلودگی محیط زیست.....	۵۴
۵- اصل احتیاط نسبت به محیط زیست در فرایند توسعه.....	۵۷
۶- اصل الزام به جبران خسارت.....	۶۱
گفتار دوم- منابع حقوقی حفاظت از محیط زیست در حقوق بین الملل.....	۶۲
۱- اسناد بین المللی.....	۶۵
۲- رویه قضایی.....	۷۰
بخش دوم تعهدات و اقدامات حمایتی و حفاظتی محیط زیست در حقوق بین الملل.....	۷۳
گفتار اول.....	۷۳
اقدامات دولت جهت حمایت و حفاظت از محیط زیست.....	۷۳
۱- در سطح داخلی و ملی.....	۷۴

گفتار دوم: اقدامات مردمی و همچنین کشورهای در حال توسعه در جهت حمایت و حفاظت از محیط	
زیست	۷۵
گفتار سوم: تعهدات دولت‌ها در حفظ محیط‌زیست	۷۷
۱- پروتکل الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو مصوب ۱۹۷۷	۷۸
۲- کنوانسیون (ENMOD)	۸۱
۳- کنوانسیون‌های بین الملل	۸۳
الف- کنوانسیون جلوگیری از آلودگی دریایی مصوب ۲۹ دسامبر ۱۹۷۲	۸۳
ب- کنوانسیون پاریس مصوب ۴ ژوئن ۱۹۷۴	۸۳
ج- کنوانسیون مارپل مصوب ۱۹۷۳	۸۴
د- کنوانسیون CITES مصوب ۱۹۷۳	۸۴
ه- کنوانسیون بازل	۸۵
و- کنوانسیون باماکو مصوب ۱۹۹۱	۸۵
نتیجه گیری	۸۷
پیشنهادات	۸۹
فهرست منابع	۹۲

مقدمه

بیان مساله

یکی از پدیده های مهم عصر حاضر که روابط و مناسبات کشورها و دولت ها را دگرگون کرده است و با سرعت پیوندهای پیچیده ای بین فرهنگ و جوامع بشری ایجاد نموده است پدیده جهانی شدن است و این رویداد تنها به امور اعتباری بین کشورها و توسعه تجاری ختم نمی شود بلکه ساختار تازه ای از جامعه شبکه ای ایجاد کرده و بدین طریق تمامی مسائل اقتصادی و اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و محیطی را به صورت یکپارچه در جغرافیای کره زمین مورد تاثیر قرار داده است و مهمترین اثرات جهانی شدن تاثیر است که این پدیده بر حفظ محیط زیست و منابع طبیعی کره زمین بر جای می گذارد (احمدی و همکاران، ۱۳۸۹)

مساله حفظ محیط زیست از مسائل مهم عصر ماست و بطور کلی فعالیت های مرتبط با حفظ محیط زیست از فعالیت های مهم سازمان بین الملل متحد محسوب می شود (تقی زاده انصاری ۱۳۷۴-۳۵) محیط زیست در دو مفهوم بکار برده شده است یکی مفهومی که از عنوان طبیعت ناشی می شود و تحت عنوان حفظ محیط زیست طبیعی معرفی شده است و دیگری در تعامل با سازگار انسانی است یا عنوان محیط زیست انسانی از آن نام برده شده است و هر دو عنوان طیف گسترده ی از موضوعات مخلف محیط زیست را تحت پوشش خود قرار داده است .

بی شک همانگونه که ما دین اسلام را یک دین کامل و جهان شمول می دانیم ممکن نیست برای حفظ محیط زیست ساکت بماند دین اسلام بعنوان کامل ترین دین هاست و در تمامی جوانب زندگی بشر برنامه خاص را ارائه نموده است (رهنی ۱۳۸۹-۱۷۸) بنابراین دین اسلام نسبت به محیط زیست انسان ها بی توجه نبوده است و برای حفظ از محیط زیست برنامه و راهکارها و انجام جامعی پیش بینی نموده است در دین بزرگ اسلام شناخت اصول زیست محیطی و تحصیل آن و پرهیز از تخریب آن و سعی برای سالم ماندن از تکالیف بارز حقوق و احکام الهی می باشد و انسان ها موظف به عمل کردن به این قوانین می باشند و به همین منظور اسلام همواره انسان ها را از آلوده نمودن هوا و اماکن عمومی نهی کرده است و اگر همچین رخدادی روی دهد همواره اسلام انسان ها را ترغیب و تشویق به بر طرف نمودن آنها می کند

یکی از نهادهای فقهی که متضمن حفظ و حمایت از محیط زیست می باشد نماد حسبه و می باشد این نماد موظف است به مراقبت از اموری باشد که به منافع عمومی جامعه مربوط می شود و اگر از لحاظ تاریخی این نماد را مورد بررسی قرار دهیم می بینیم که این نهاد از همان ابتدای امر مسولیت مراقبت از بازارها و راهها و آبها و بهداشت را بر عهده داشته است و امروزه با تغییراتی که در ساختار دولت بوجود آمده است این وظایف که می توان حفظ محیط زیست را نیز بعنوان اولویت به آن اضافه نمود، به دولت واگذار شده است (شحاته ، ۲۰۰۱- ۱۰۹) آئین کامل اسلام حق به محیط زیست در شرایط جنگی هم تاکید نموده است و تخریب محیط زیست و کشتار حیوانات اهلی و غیره را در زمان جنگ منع کرده است (ضیائی بیگدلی ۱۳۷۵-۱۵۵) و در پایان می بینیم که هم در حقوق و احکام اسلامی و هم در حقوق بین الملل بسیار بر حفظ از محیط زیست بسیار تاکید شده است .

پیشینه تحقیق

ضرورت و اهمیت حفظ و دفاع از محیط زیست از میان جایگاهی برخوردار است .که بر کسی پوشیده نیست لذا دانشمندان و نویسندگان فراوانی در زمینه حفظ و دفاع از محیط زیست دست به قلم شده اند و راهکارهای نوین و فراوانی را در عرضه حفظ حقوق محیط زیست ارائه دادند چه دانشمندان و نویسندگان بین المللی و چه نویسندگان و دانشمندان اسلامی از جمله می توان به چند مورد آنها اشاره نمود مانند اصول حقوق بین الملل محیط زیست از فلیپ ساندر (۲۰۰۳) این نویسنده چارچوب کتاب خود را بر مباحث اساسی و مهم حقوق محیط زیست از جمله اصول و قواعد زیست محیطی و همچنین مسئولیت در قبال آسیب های زیست محیطی سازمان ها و نهادهای مرتبط با محیط زیست و .. پرداخته است و همچنین کتابی در زمینه اصل احتیاطی در حقوق بین الملل محیط زیست به نویسندگی سید فضل الله نوری و علیرضا آرش پور (۱۳۹۴) که در مورد جایگاه اصل احتیاط در حقوق بین الملل محیط زیست و نقش این اصل در حمایت از محیط از محیط پرداخته است و کتابی در زمینه حقوق محیط زیست نوشته الکساندر کیس و دنیاشیتون به ترجمه محمد حسین حبیبی سال (۱۳۸۴) در این کتاب نویسنده به بررسی حفاظت از محیط زیست از دیدگاه حقوق بین الملل محیط زیست پرداخته است و مقالات فراوانی نیز در زمینه حفظ و حفاظت از محیط زیست وجود دارد که ما به یکی از آنها اشاره نموده ایم مانند مقابله حفاظت از محیط زیست و ارتباط آن با حقوق همبستگی در این مقاله به مقررات

بین المللی موجود در برخی از بخش های محیط زیست پرداخته و در پایان نیز مساله حفاظت از محیط زیست در جنگ های مسلحانه نیز مورد بررسی قرار داده است .

از نظر دین اسلام نیز می توان به کتاب ها و مقالات فراوانی اشاره نمود که توسط نویسندگان اسلامی ما نوشته شده است اما اولین و کامل ترین کتابی که می توان به آن اشاره نمود کتاب قرآن کریم می باشد و کتاب الهی ما که دارای ژرف ترین معارف علوم و قوانین حقوقی فردی و اجتماعی و سیاسی می باشد نیز در حفظ محیط زیست و شناسایی عناصر محیط زیست نیز دارای رهنمودهای فراوانی می باشد و همچنین کتاب دیگری که می خواهیم معرفی کنیم کتاب اسلام و محیط زیست از محمد حسین شیرازی (۱۳۷۸) که به احکام فقهی درباره محیط زیست پرداخته است و با عنایت به رهنمود های قرآن و شریعت اسلامی راه حل های مناسبی برای پیشگیری از آلودگی محیط زیست ارائه نموده است و همچنین کتاب های فراوانی نیز از جواد آملی در زمینه حفظ محیط زیست وجود درد که می توان در این زمینه معرفی کرد اسلام و محیط زیست ایت الله جواد املی (۱۳۸۶) است که از زوایای مختلف انسانی و دینی به موضوع محیط زیست پرداخته و تحلیل هستی شناسانه آن از یک سو و تعامل بشر با آن را از سوی دیگر بررسی و تحقیق کرده است و مقاله دیگری که بررسی مبانی فقهی حفاظت از محیط زیست از محمد رضا محمد زاده رهی (۱۳۸۹) به بررسی فقهی حفاظت از محیط زیست از زوایای مختلف پرداخته است و می توان نتیجه گرفت حفاظت از محیط زیست و حمایت از آن از چنان اهمیت و جایگاهی در میان شیعیان بزرگوار ما وجود دارد که حتی نابود کردن محیط زیست در زمان جنگ را اجازه نداده اند و آن را بعضی ها مکروه و بعضی ها حرام اعلام نموده اند

در این مقاله سعی بر این است که با استفاده کمک گرفتن از کتاب ها و مقالات ذکر شده و همچنین با استفاده از کتاب های دیگر بتوان با تلفیق و تطبیق احکام و قوایب و موضع دین اسلام و حقوق بین الملل و همچنین باتوجه به اهمیت مساله حفظ محیط زیست چه در اسلام و چه در حقوق بین الملل بتوان راهکارهای نوین و مناسبی را ارائه نمود لذا این پژوهش در صدد آن است که بتواند به عنوان یک راهنمای آموزشی ضرورت حفظ حقوق محیط زیست را بیان نماید .

ضرورت انجام تحقیق

ضرورت تحقیق از آنجا ناشی می شود که به عقیده برخی از دانشمندان غربی جایگاه محیط زیست در اسلام تاکنون مورد بررسی قرار نگرفته است و اینکه آغاز کننده حفظ و حمایت از محیط زیست کشورهای غربی بوده و که موید آن اسناد بین الملل در این زمینه است با نگاهی تطبیقی به این مقررات خواهیم پرداخت که اسلام نیز به به محیط زیست نگاهی ویژه داشته و حتی در قرآن کریم نیز حمایت شده است و اینکه اسلام به عنوان آخرین دین و کامل ترین دین جهانی در حمایت از محیط زیست سابقه کهن دارد به علاوه آنکه الزامی بودن آموزه های دینی نکته مثبت این گونه حمایت ها می باشد و با توجه به اهمیت و حمایت و حفاظت از محیط زیست ضرورت توجه به این موضوع هم از دیدگاه اسلام و هم از دیدگاه حقوق بین الملل احساس می گردد تا از طریق مطالعه تطبیقی رویکردهای مشابه در این دو نظام حقوقی را مورد تایید و تقویت قرار گرفته و به حفاظت و حمایت موثر از محیط زیست بیانجامد و ضرورت این تحقیق مبنی بر این است که بتوان با بررسی تطبیقی این دو نظام در محیط زیست به هدف خود که حفاظت از محیط زیست می باشد نائل شود و بتوان نگرانی های جامعه جهانی را در این خصوص کاهش دهیم

سوال های تحقیق

- ۱- آیا در حقوق بین الملل حمایت های لازم از محیط زیست صورت گرفته است؟
- ۲- آیا اسلام بعنوان یک دین کامل و جهانشمول راهکارهایی جهت حفظ محیط زیست و طبیعت ارائه نموده است؟
- ۳- آیا قواعد و قوانین حفظ محیط زیست در حقوق بین الملل و همچنین در حقوق اسلامی تاثیر قابل قبولی در پیشرفت و گسترش حفظ و حمایت از محیط زیست در قانون گذاری داخلی و خارجی داشته است؟

فرضیه ها

- ۱- حمایت های قابل توجهی در کنوانسیون ها و اسناد بین المللی مختلف از محیط زیست حمایت کرده است.

۲- در مجموعه قواعد و قوانین دین اسلام و همچنین در منابع دین اسلام از جمله قرآن و روایات و احکام فقهی راهکارهای مناسبی در جهت حفظ حقوق محیط زیست ارائه شده است و در اختیار همگان قرار گرفته است .

۳- بی‌آموزه‌های حقوق حفظ محیط زیست در حقوق بین‌الملل و حقوق اسلامی در قانون‌گذاری داخلی و خارجی تاثیر قابل توجهی در قانون‌گذاری داخلی و خارجی داشته است.

اهداف ها

هر مطالعه بدنبال باقتن پاسخ به سوال هایی است که در زمینه مورد مطالعه در ذهن محقق بودجود آمده است و اهداف تحقیق بر مبنای این صورت می گیرد که بتوان پاسخی جامع و مفید برای سوال های خود پیدا کند و مهمترین اهداف این پژوهش :

۱- تبیین و شناخت حقوق بین‌الملل و حقوق اسلام

۲- تعیین منابع مورد نیاز حقوق بین‌الملل و حقوق اسلامی

۳- بررسی زمینه های حفظ و حمایت از حقوق محیط زیست از منظر اسلام و حقوق بین‌الملل و قرار دادن آن در اختیار همگان و از آنجا که آموزش تاثیر بسیار مفیدی در حفظ محیط زیست دارد می توان به مهمترین هدف این تحقیق که توسعه و درک هر فرد نسبت به حفظ محیط زیست است به صورتیکه هر شخص به تعهدات خود نسبت به حفظ و حمایت از محیط زیست جامه عمل بپوشاند منجر به این شود که اقداماتی برای حل مسائل محیط زیست و باعث بالا بردن کیفیت زندگی شود .

با توجه به اینکه ما اهدافمان را طبقه بندی کرده ایم بنابراین کاربرد این پژوهش را نیز به صورت طبقه بندی شده می نماییم:

۱- با توجه به پدیده جهانی شدن حقوق محیط زیست تبیین و شناخت حقوق بین‌الملل محیط زیست و حقوق اسلامی محیط زیست از کاربردهای مهم در جامعه جهانی می باشد .

۲- تعیین منابع مورد نیاز حقوق بین‌الملل محیط زیست و حقوق اسلامی برای سازمان های محیط زیست در جهت تحقق اهداف زیست محیطی مهم و ضروری است

۳- همچنین این اثر می توان برای مراکز علمی - تحقیقاتی که در راستای حفظ و حمایت از محیط زیست می باشد کاربرد داشته باشد .

و در نهایت از کاربردهای مهم این پژوهش می توان به بالا بردن سطح آگاهی و بینش حقوقی در زمینه حفظ از محیط زیست داخلی و بین المللی و همچنین کمک به بهره برداری صحیحی از سرمایه های ملی و با حفاظت از محیط زیست اشاره کرد .

روش تحقیق

-نوع مطالعه و روش بررسی فرضیه ها و یا پاسخگویی به سوالات (توصیفی، تجربی، تحلیلی، محتوا، اسنادی، تاریخی)

در این تحقیق روش تحقیق به صورتی توصیفی- تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه ای مطالعه کتب، مقالات ، پایان نامه ها و مجلات) و منابع اینترنتی می باشد و با توجه به اینکه یکی از موضوعات مهم جهان معاصر توجه و حفظ و محیط زیست می باشد این پژوهش به دنبال آن است تا با استفاده از بررسی و مطالعه اصول و اقدامات بین المللی و احکام و قواعد فقهی و اسلامی راهکارهای مناسبی جهت حفظ محیط زیست ارائه دهد و همگان بتوانند از آن استفاده نمایند.

فصل اول

حفظ محیط زیست از منظر اسلام

دین اسلام برای تمامی شئون و جوانب زندگی انسان دارای قانون و دستور است. از بالاترین مسائل پیچیده سیاسی و حکومتی گرفته تا ابتدایی‌ترین مسائل شخصی اسلام بعنوان آخرین دین جهانی در حمایت و حفاظت از محیط زیست سابقه دیرینه دارد و به روش‌های مختلفی از انسان‌ها می‌خواهد تا به محیط زیست احترام بگذارند و برای محیط اهمیت ویژه‌ای قائل شده است. این امر به وضوح در آیات و روایات منعکس شده است در قرآن کریم نه اجازه می‌دهد بشر، طبیعت را به علت بزرگی آن، خدای خویش بداند و در مقابل آن سجده کند و نه آن را موجودی بدون روح می‌داند. بلکه جلوه‌های طبیعی را آیه، نشانه، کلمه خداوند و موجوداتی با شعور نسبی که تسبیح‌گوی خداوندند معرفی کرده و انسان را به پرستش خالق آنها فرامی‌خواند.

قانون اساسی اندونزی الزام کلی قرآن در احترام به خلقت را در متن و دیباچه خود منعکس کرده است که محیط زیستی که خداوند متعال به مردم اندونزی اعطا کرده است شامل همه جنبه‌ها و ابعادش می‌شود. (چالز و همکاران، ۱۳۸۴، ص ۲۱۱-۲۱۰)

بخش اول: محیط زیست در منابع و قواعد فقهی

گفتار اول: قرآن و سنت

قرآن اولین و مهمترین منبع حقوق اسلام بشمار می‌رود. خداوند متعال در ابتدای کلام خود آیه ۲ سوره بقره قرآن را به عنوان یک راهنما و دستورالعمل زندگی، معرفی می‌کند و در آیه ۶ سوره انعام کامل و جامع بودن این راهنمای زندگی را تایید نموده است. (اسماعیلی و همکاران، ۱۳۸۶، ۵۶)

یکی از موضوعات حقوقی که می‌توان در قرآن احکام کلی آن را یافت و توجه به حفظ محیط زیست است. نگاه قرآن به طبیعت نگاه ماوراء الطبیعت است. طبیعت را جلوه‌هایی از قدرت، مهربانی ما و ... معرفی کرده است. از همین رو به تعامل در آن ارشاد می‌کند (یونس ۱۰۱، بقره ۸۵)

قرآن کرم نگاهی بسیار جالب و عمیق به طبیعت وارد. مظاهر طبیعی را مخلوق خدا می‌داند و انسان را متوجه آن می‌سازد. « و من آیات اللیل و النهار و الشمس و القمر ... » از نشانه‌های خداوند شب و روز و خورشید و ماه است. (فصلت، ۳۷) و همچنین قرآن کریم طبیعت را از آیه‌های الهی برشمرده است در این کتاب عظیم ۷۵۰ آیه در مورد خداشناسی از طریق طبیعت ذکر شده است. (فهیمی، ۱۳۸۷، ۱۱۵) بطور مثال می‌فرماید « در خلقت شب و روز نشانه‌هایی است برای کسانی که می‌شنوند. » (یونس ۶۷)

منبع دوم حقوق اسلامی سنت (روایات) است که هرچند از ارزش و اعتبار قرآن برخوردار نیست. اما در مواردی که معارض قرآن نباشد حجت و اعتبار مطلق دارد و در صورتی به عنوان سند مورد استفاده قرار می‌گیرد که از معیارهای علم حدیث اطمینان حاصل کرد که این روایات از پیامبر اکرم (ص) و از معصومین صادر شده است. علاوه بر این باید از میان معانی مختلفی که ممکن است یک روایت داشته باشد، با توجه به معیارهای متفاوتی که در علم درایه الحدیث از آن بحث می‌شود به معنای مورد نظر اطمینان حاصل کرد. پس از قرآن کریم، سنت نیز به مقوله محیط زیست و مراقبت از آن عنایت ویژه‌ای داشته است، این مطلب با دقت در مضامین روایات انبوهی که کیفیت تعامل با جانوران، گیاهان، اشجار و غیره را بیان می‌کند به درستی معلوم می‌شود، روح کلی این روایات ایجاد حس مسئولیت در برابر پدیده‌های طبیعی و موجودات پیرامون است. (تاریمرادی و همکاران، ۱۳۸۵، ۴۳)

با نگاهی به متون دینی از جمله قرآن کریم و همچنین دقت در پیرامون روایات می‌توان دریافت که محیط زیست و تلاش برای حفظ و حمایت از آن برای بهره‌مندی بشر از محیط زیستی سالم حمیت نیل به کمال مورد اهتمام است. که آیات متعددی در قرآن و همچنین روایات فراوانی بر این مسأله دلالت دارند.

۱- زمین در قرآن و روایات

از نظر قرآن کریم زمین خواستگاه آدمی و زیستگاه اوست و به همین دلیل شایسته احترام، حمایت و حفاظت است. در موارد بسیاری قرآن یادآور می‌شود که انسان از خاک آفریده شده است، همین گونه که زمین آباد در اختیار وی (فرقان، ۴۸) و آبادانی زمین نیز به وی واگذاشته شده است. (نمل، ۶۳)

از نگاه قرآن کریم، آبادانی زمین وظیفه انسان است و بر اوست که محل رویش و رشد خویش را آباد نگهدارد و از ویرانی آن جلوگیری کند.

همچنین روایت‌های زیادی از پیامبر اکرم (ص) و معصومین درباره زمین بیان شده است که همگی بیانگر اهمیت و حفظ و حمایت از زمین می‌باشد. از پیامبر اکرم (ص) روایت شده است که فرمودند: «تتحفظو من الارض فانها امکم» یعنی از زمین حفاظت کنید، به درستی که آن مادر شماست. (اقوام، ۱۳۷۵، ۵۶)

عمران و آبادانی زمین یکی از وجود اصلاح زمین است، چرا که یکی از اهداف مترتب بر فعالیت‌های انسان در زمین عمران و آبادانی آن می‌باشد. بعنوان مثال از حضرت علی (ع) روایت شده است که آن حضرت تلاش در عمران و آبادانی زمین را بعنوان اولویت مهم یادآورد شدند.

با توجه به احادیث (روایات) و آیات قرآن می‌توان به اهمیت زمین در احکام اسلامی توجه نمود.

۲) گیاهان در قرآن و روایات

قرآن کریم تاجایی به گیاهان ارزش می‌گذارد که به آنها سوگند یاد می‌نماید، آنجا که در اول سوره تین، به دو میوه انجیر و زیتون سوگند می‌خورد، و آن دو را بر شهر مکه بلد امین مقدم می‌دارد. (تین، ۱-۲) بهشت خداوند که جایگاه نیکوکاران است، باغ نامیده است که مظهر سبزی و طراوت است. (آل عمران، ۱۵؛ سبا، ۱۵؛ فتح، ۱۷)

قرآن کریم تعبیری ویژه، دقیق و جامع درباره گیاهان و درختان دارد و آن کلمه متاع است. (حسینی، ۱۳۸۲، ص ۱۰۰) خداوند متعال می‌فرماید «متاعاً لکم و لانعامکم» بعضی گیاهان و درختان، جنگل‌ها و مرتع‌ها، متاع زندگی بشرند. (نازعات، ۳۳؛ عبس، ۳۲)

یکی از توصیه‌های اسلام کاشتن درخت و نهال است که در حفظ محیط زیست دارای اهمیت ویژه است. در این باره پیامبر می‌فرماید: « اگر عمر جهان پایان یا بدو قیامت برسد و یکی از شما، نهالی به دست داشته باشید، چنانچه به قدر کاشتن آن فرصت باشد، باید فرصت را از دست ندهد و آن را بکارد. (نوری، ۱۴۰۸، ۶۶۰) این حدیث عصاره اخلاقیات زیست محیطی اسلام است. حتی وقتی هیچ امیدی وجود ندارد، درخت‌کاری باید ادامه یابد زیرا فی‌نفسه عمل خیر است. کاشتن نهال حافظ ادامه حیات است، حتی اگر هیچ سودی از آن بدست نیاید. نظریه استفاده پایدار را می‌توان از این سخن قرآن دریافت که زندگی با برقراری توازن معین در هر چیز تداوم می‌یابد (حدادی، ۱۳۷۸، ۵۶)

قرآن کریم و احادیث ائمه معصومین و همچنین شیوه زندگی معصومین همواره انسان‌ها را نه تنها به حفظ و حمایت از محیط زیست تشویق و ترغیب نموده است بلکه همواره آنها را از تخریب منع کرده است. بطور مثال امام صادق در این مورد فرموده‌اند «درختان ثمره دار را قطع نکنید که عذاب سخت الهی بر شما فرود می‌آید» (صحف، ۱۳۶۲، ۷۵)

۳ حیوانات در قرآن و روایات

خداوند همواره در آیات متعددی از انسان‌ها می‌خواهد که در مورد خلقت خود و حیوانات تدبیر کنند. برای مثال در سوره غاشیه آمده است (آیا به شتر نمی‌نگرند که چگونه آفریده شد؟). (غاشیه، ۱۷).

از نام‌گذاری سوره‌های قرآن به حیوانات به درستی فهمیده می‌شود که خداوند همواره در قرآن کریم به حیوانات توجه نموده است بطوری که بزرگترین سوره قرآن یعنی بقره (گاو)، نحل (زنبور عسل) و غیره به نام حیوانات نامگذاری شده است و این نشان‌دهنده این است که در بینش قرآنی حیوانات دارای اهمیت هستند.

توجه به حیوانات نه تنها در قرآن کریم بلکه در روایات نیز دیده می‌شود و پیامبر اسلام درباره مهربانی با حیوانات سفارشات زیادی دارد که بعنوان نمونه می‌توان به این روایت اشاره نمود. « به لانه جوجه‌های حیوانات حمله نکنید و استراحت و خواب پرندگان را سلب ننمایید» (حر عاملی ۱۴۰۴، ص ۲۳۴)